

İBRAHİM EDHEM EFENDİ’NİN NETÂYİC-İ MÛSİKÂR İSİMLİ RİSÂLESİ

(İNCELEME VE TRANSKRİBE)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI*

Öz

İbrahim Edhem Efendi'nin eseri, XVIII. asrın sonlarında kaleme alınmış, mûsikî ve astroloji ilişkisine dair yanlış bilgilerin eleştirildiği küçük bir risâledir. Eserde yeni sayabileceğimiz bir felek dairesi verilir ve devrin mûsikî anlayışını yansıtan görüşler açıklanır. Risâle, o devre ait perde isimleri, yapılan çalışmalar ve mûsikî ile şifa gibi konularla dikkat çekmektedir. Bu makalede risâlenin transkribesi yapılmış ve inceleme bölümü ile araştırmacılara sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Edhem, Mûsikî Risâlesi, Gökbilim, Makam, Türk Mûsikîsi.

IBRAHİM EDHEM’S NETAYIC-I MUSIKAR NAMED BOOK

(ANALYSIS AND TRANSCRIBE)

Abstract

The work of İbrahim Edhem was written in the late 18th century. It is a small book that explained the wrong information about music and astrology. In the book, there is new celestial map and it is exposed music reviews in the century. The risalah point to belong topics like names of note, the works about music, about healing with music. In this article, it was transcribed risalah and submitted to researcher with analysis section.

Key Works: İbrahim Edhem, Musiki Risala, Astrology, Makam, Turkish Music.

1. Giriş

Genel bir ifade ile edvar¹ olarak nitelendirdiğimiz mûsikîye dair eserler, konu itibarı ile iki temel meseleyi ele alır. Bunlardan birincisi, ses sistemi, aralıklar, bunların matematiksel oranları, makamlar, usuller gibi sistemcilerin ele aldığı nazarı konulardır.

---

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk Din Mûsikîsi ABD Öğretim Üyesi. mtirasci@hotmail.com

¹ Arapçada tur, dönüş gibi manalara gelen de-ve-ra kelimesinden türemiştir. Doğu mûsikîsinde nazarı çalışmalara dair yazılan eserlere edvar ismi verilir. Bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 284; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi, İstanbul 2009, Edvar Maddesi.

Diğeri ise mûsikînin amelîyesi sebebiyle ortaya çıkan husus ve sonuçları inceleyen; mûsikînin astroloji ile ilişkisi, makamların icra edileceği vakitler ve bunların insanlar üzerindeki etkisidir.² Çalışmaya konu olan mûsikî risâlesi, ikinci kısma dâhil edilebilir. Bu eserde, mûsikînin gök cisimleri ile olan irtibatı ve bunun sonucunda insan üzerinde nasıl tesirlerin ortaya çıktığı incelenmektedir. Ayrıca yazıldığı dönemde bu meseleyle alakalı görüşler açıklanmakta ve müellife göre yanlış olan bazı bilgi ve uygulamalara da itirazlar sunulmaktadır.

Eski ilmi metodun ve felsefî ekollerin de etkisiyle klasik ilimler, tasnif edilerek ve birbiri ile irtibatlandırılarak incelenirdi. Bu husus, mûsikî eserlerinde de görülmektedir.³ Mûsikî ile ilişkilendirilen ilimler denildiğinde ise özellikle matematik, astroloji ve tıp aklı gelmektedir. Hatta bunlardan astroloji ve kozmolojik bilgiler, bu edvarlarda o kadar çok incelenmiştir ki bazen bu eserler mûsikîden ziyade gökbilim çalışmalarına yaklaşmıştır.⁴ Mûsikîye alaka duyan bu müellifler, nazariyat çalışmalarından uzaklaşmış gibi görünseler de, mûsikînin insan ruhuna etkisi ve hastalıkların tedavisinde kullanılması konusu, günümüzde halen ilgi çekmekte ve bu minvalde pek çok tez, makale ve araştırma yapılmaktadır.⁵ Bu çalışmalar düşünüldüğünde eski mûsikîşinasların da edvarlarında bu konuya neden böyle ehemmiyet verdiği herhalde kendiliğinden anlaşılacaktır.

---

² Fazlı Aslan, “Ahmet el-Müsellem el-Mevsilî ve ed-Dürrü’-n-Nâkî ilmi’l-Musika Adlı Eseri”, *AÜİFD*, Ankara 2007, sa. II, s. 101.

³ Hüseyin Akpınar, “İlimler Tasnifinde Mûsikînin Yeri”, *İstem*, Konya 2005, sa. 5, s. 191-201.

⁴ Mehmet Nuri Uygun, *Saftyüddîn Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvârı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999, s. 240.

⁵ Bu çalışmalara şunları örnek verebiliriz: Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005; Pınar Somakçı, “Türklerde Müzikle Tedavi”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Kayseri 2003, sa.15, s. 131-140; Duygu Neşve, “Eyüp’te Medfun bir Hekimbaşının Müzikle Tedavi Risâlesi”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 304-313; Ruhi Kalender, “Ruh Hastalıklarının Tedavisinde Mûsikî”, *AÜİFD*, Ankara 1989, c. XI, s. 271-281; Arzu Özçevik, *Müzikle Tedavi ve Öğrenciler Üzerindeki Terapik Etkileri*, İTÜ SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Rahmi Oruç Güvenç, *Türklerde ve Dünyada Müzikle Ruhi Tedavinin Tarihçesi*, Metiner Matbaacılık, İstanbul 1993; Sadık Yiğitbaş, *Mûsikî ile Tedavi*, Yelken Matbaa, İstanbul 1972; Ahmet Şahin Ak, *Avrupa ve Türk İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişim ve Uygulamaları*, Öz Eğitim Yayınevi, Konya 1997.

2. İbrahim Edhem Efendi Kimdir?

Bir tarih kaydı bulunmayan risâleyi okuduğumuzda karşılaştığımız Edhem ismi hemen bize XIX. yüzyılı düşündürdü. Çünkü Edhem Efendi denilince öncelikle XIX. yüzyılın sonunda yaşamış üç müsikîşinas akla gelmektedir: Santurî Edhem Efendi (ö. 1926), Kanunî Edhem Efendi ve Şeyh Edhem Efendi (ö. 1933).⁶ Fakat eserde ismin “İbrahim Edhem” olarak geçmesi ve hocam dediği Yenikapı Mevlevîhânesi neyzenlerinden Derviş Abdullah Efendi’nin XVIII. yüzyılın sonlarında yaşamış olması ve diğer Edhem Efendilerin böyle bir çalışmasından haberdar olmamız, bu düşünceyi anlamsız kıldı.

İbrahim Edhem Efendi’nin kim olduğu hakkında elimizde net bilgiler yoktur. Kendisi hakkında eserden yola çıkarak şu sonuçlara varabiliriz: Yenikapı Mevlevîhânesi neyzenlerinden Derviş Abdullah’a talebe olmuştur.⁷ Derviş Abdullah ise *Defter-i Dervîşân* kayıtlarına⁸ göre hicri 1191’de (1777-1778) çileye girmiş ve 1193’de (1779-1780) semâ-i şerîf meşki ve mukabelesine katılmış Konyalı bir Mevlevîdir.⁹ Kayıtlarda hakkında başka bilgi bulunmayan bu dervîşin müsikîde hocası ise İbrahim Edhem’in ifadesiyle Nâibzâde Efendidir.¹⁰

Yine eserde ismi geçen ve Derviş Abdullah’ın müsikîşinaslığını öven Neyzen Ak Molla Ömer Efendi’nin vefatının 1777 olduğu¹¹ düşünülürse, İbrahim Edhem Efendinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hayatta olduğunu söylemek makul olur.

İbrahim Edhem Efendi eserinde -tevazu gösterdiği için mi bilinmez- müsikî bilgisinin çok derin olmadığını ifade eder¹². Lâkin devrindeki müsikîşinasları da icraları nedeniyle eleştirmekten geri durmaz. Yine de biz makamlar ve bunların gök cisimleri ile alakasından bahsetmesi, temel dizi olarak Yegâh makamı ve perdelerini açıklaması sebebiyle nazârî bilgilere muttali olduğunu düşünüyoruz.

⁶ Halil Can, “Edhem Efendiler”, *Mûsikî Mecmuası*, İstanbul 1969, S. 243, s. 4.

⁷ İbrahim Edhem, *Netâyic-i Mûsikâr*, Tarihsiz Yazma, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saib Efendi Yazmalar Bölümü Nu. 1513-İs.I, vr. 7b.

⁸ *Defter-i Dervîşân* kayıtlarında başka Derviş Abdullah isimlerine de rastladık. Bunlar da yaklaşık aynı döneme rastlamaktadır. Fakat semâ’ ve mukabeleye dair bir kayıtları olmadığı için bu dervîşlerin, Edhem Efendi’nin hocası olmadığını düşünüyoruz.

⁹ *Defter-i Dervîşân* (Haz. Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 28, 49, 55, 61.

¹⁰ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 8b.

¹¹ Ak Molla lakabıyla tanınan Ömer Efendi XVIII. yüzyılın meşhur hattat ve neyzenlerindendir. Her sabah yarım saat ney üfledikten sonra ney ile Evç makamında salâ verdiği ifade edilir. Bkz. Süleyman Erguner, “XVIII. Yüzyılda Müsikîmiz, Ney ve Neyzenler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, X, 701.

¹² İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 7b.

3. Risâlenin Eldeki Nüshası Hakkında

Çalışmamıza konu olan ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış *Netâyic-i Mûsikâr* isimli eser, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde İsmail Saib Efendi Yazmalar Bölümü'nde "1513-İs.I" numarada "*Mûsikî Risâlesi*" ismiyle kayıtlıdır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış on varaklık eserde herhangi bir tarih ve istinsah kaydı yoktur. Yaptığımız taramalarda İbrahim Edhem'e ait bu risâlenin başka bir nüshasına rastlayamadık.¹³ Metni görmemiz hasebiyle orijinal olduğunu düşünüyoruz. Fakat bu düşüncemizin kesinlik ifade etmediğini de eklemeliyiz.¹⁴

Risâlede bir bölüm tasnifi yahut başlıklandırma yoktur. 1a sayfasında muhtemelen geldiği kütüphaneye ait "6465" şeklinde bir numara kaydı daha vardır. Yine bu sayfada kurşun kalemle Osmanlı Türkçesi olarak -muhtemelen sonradan- "*Mûsikî Risâlesi*" ifadesi yazılmıştır. 1b sayfasında ise daire şeklinde yazısı olmayan bir mühür bulunmaktadır.

İki adet felek dairesi bulunan eserin son yaprağında da burçlar, makamlar ve yıldızların karşılıklarının gösterildiği bir şema vardır. Ayrıca yazmalarımıza verdiğimiz kıymetin bir ifadesi olarak (!) Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin yer yer yazmanın sayfalarına bastığı damgaları da vurgulamadan geçemeyeceğiz.

4. *Netâyic-i Mûsikâr* Niçin Yazıldı?

Netâyic-i Mûsikâr'ın 7b numaralı sayfasında müellif, risâleyi kaleme alma sebebini şöyle dile getiriyor: İbrahim Edhem Efendi, bazı mûsikîşinas ve mûsikî ilmine vâkıf kişilerle müzakereler edince, üstadı Abdullah Efendi: "*Felek dairesinin doğru halini kullanarak yeni bir edvâr yazılrsa münasip olurdu.*" demiş ve o da hocasının bu hitâbını emir telakki ederek risâleyi kaleme almıştır. Bu eserin ismini de *Netâyic-i Mûsikâr* (Mûsikînin Neticeleri) olarak uygun görmüştür.¹⁵ Bununla beraber müellif, ilim ve mûsikî ehlerinden eksik ve kusurların bağışlanmasını talep eder. Çünkü risâlenin bir başka yerinde,

---

¹³ Taranan eserlerden bazıları: Carl Brockelmann, *Die Arabischen, Persischen, Turkischen Handschriften*, Otto Medners Verlag, Hamburg 1908; Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961 (2 c.); Henry George Farmer, *The Sources Of Arabian Music, An Annotated Bibliography Of Arabian Manuscripts which Deal With The Theory, Practice and History of Arabian Music From The Eighth to The Seventeenth Century*, Netherlands 1965; Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Gülcan Gündüz, M. Serdar Bekar, *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi* (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 2003.

¹⁴ Bu eser, Fakülte Kütüphanesi'ndeki kayıtlara "mûsikî risâlesi" olarak girmiştir. Bu sebeple de eserin ismi ve Edhem Efendi'ye ait bir kayıt maalesef kataloglarımızda bulunmamaktadır.

¹⁵ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 7b.

bu bilgilerin bir kaideye dayansa da takrîbân, yani yakınlık derecesinde olduğunu, dolayısıyla ilerde değişebileceğine işaret edilir.¹⁶

5. Risâlede Üzerinde Durulan Konular

Risâlede öncelikle, mûsikînin diğer ilimlerle olan ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Müellif de klasik edvarlarda olduğu gibi mûsikîyi, ilm-i hikmetten bir cüz olarak görüp tıp ve astroloji gibi ilimlerle olan münasebetinden bahseder. Bu üç ilimden biri ile iştiğal eden diğerlerinden haberdar değilse, ilminde tam olarak başarıya ulaşamaz. Tabiple ilgili basit bir örnekten yola çıkarak, nabzın dinlenmesini açıklar. Buna göre tabibin, hastanın nabzındaki bir aksaklığı anlaması, mûsikî kulağına yani mûsikî usulüne olan kabiliyeti ölçüsündedir.

Daha sonra eskilerin görüşlerinden yola çıkılarak, Dünya'nın merkezde olduğu eski bir felek dairesi¹⁷ üzerinde durulmaktadır. Müellif makamların, gezegenler ve burçlara izafe edilmesini doğru bulsa da, mütekaddimîn¹⁸ saydığı bu filozofları yanlış bilgileri sebebiyle eleştirip, güneşin merkeze alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Müellif kendi kaideleri etrafından yeni bir felek dairesi vererek mûsikî ilminin buna göre tatbik edilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca bu gök dairesinden habersiz olup mûsikîyi yalnız çalıp söylemek zannedenlere de tazirde bulunur. Ona göre mûsikîşinaslar iyi icra yapıp bu ilmin özünden habersizler yahut da ilim ehli olanlar mûsikînin icrasına

---

¹⁶ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 7a.

¹⁷ Platon'un ideler düşüncesi ay üstü ve ay altı âleme dayanıyordu. Yeni Eflâtuncular da insanın dünyaya gelirken sudür etmesi, yani; maddeleşmesini gelişi güzel olarak değerlendirmiyorlar, ay üstü âlemden ay altı âleme gelen ruhun maddeleşirken bazı kaidelere dayandığını düşünüyorlardı. İşte birçok edvar kitabına konu olan ve insanları çeşitli kategoriye ayırmaya çalışmanın gayesi de bizce buradan geliyordu. Bu grupta bir daire üzerinde on iki nağmeye göre tasnif edilir ve buna da felek dairesi denir. Eski Yunan'da bulunmakla beraber İslam düşüncesinde ilk defa Kindî'nin risâlelerinde görülür. Fakat Kindî ve takipçilerinin felek daireleri dörtlü tasniften oluşuyordu. Yani her üç makam ve burcu bir küme altında topluyorlardı. XIV. yüzyılda yazıldığını düşündüğümüz *Keşfü'l-Hümûm* isimli eserde ise on iki grubu ayrı ayrı tasnif eden bir felek dairesine rastladık. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tıraşçı, *Kitâbü Keşfü'l-Hümûm ve'l-Kürab Fî Şerhi Âleti't-Tarab İsimli Anonim Mûsikî Eseri (Edisyon Kritik ve İnceleme)*, MÜSBE Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 2013.

¹⁸ Mütekaddimîn ve müteahhirîn gibi tasnifler, her ilimde farklıdır. Mûsikîde ise mütekaddimîn genelde nazariyata dair eser veren XV. yüzyıl öncesi müellifler için kullanılır. Bu konuda Abdülbâkî Nasır Dede'nin (ö. 1821) daha ayrıntılı bir tasnifi vardır. Bu tasnif için bkz. Yalçın Tura, *Tedkîk ü Tahkîk Nâsır Abdülbâkî Dede*, Pan Yayınları, İstanbul 2006, s. 21.

yabancılar. İkisi bir araya gelmedikçe de mûsikîden hâsıl olacak te'sirin ortaya çıkmasının ihtimali yoktur.¹⁹

İbrahim Edhem Efendi mûsikî ve şifa ile uğraşanların ise şu yanlısını ortaya koyar: Bunlar, günün ve gecenin uzayıp kısalacağını hesaba katmayıp gezegenlerin doğuşları için sabit saatleri ele alarak yanlış yapmaktadırlar. Hâlbuki bunu ortadan kaldırmak çok kolaydır. Günün doğuş ve batış saatleri eşit değildir fakat öğlen vakti değişmez. Bu sebeple gezegenlerin makamlarla olan irtibatı ve bununla ortaya çıkan te'sir öğle vakti esas alınarak uygulanmalıdır. Müellifin bu tespitini haklı buluyoruz. Birçok benzer eserde makamların insan üzerindeki tesiri hesaplanırken günün doğuş saatinin etkisi anlatılır. Fakat bunu bir saat miktarı ile belirlemek de bazı problemleri ortaya çıkarır. Bu manada İbrahim Edhem Efendi hali hazırda var olan bir problemin izalesi için bir öneri de sunmuş oluyor.

Yine müellif, mûsikî icrasında üstünlüğü geçki yapmak veya makamları göçürmekle ölçmektedir. İcra sırasında geçki için şed (göçürülmüş) bir makamı, başka bir perde üzerinde göstermek ve falsosuz icradan sonra kulakları da rahatsız etmeden asıl makama dönmek, kişinin mûsikî icrasındaki üstünlüğünü gösterir.

6. Risâlenin Kaynakları

İbrahim Edhem Efendi risâlesine öncelikle klasik yazmalarımızda alışık olduğumuz gibi hamdele ve salvele ile giriş yapar. Arkasından da mütekaddimîn filozoflar diye zikrettiği Pythagoras (ö. MÖ. 495), Batlamyus (ö. 168) ve Mecistî²⁰ isimlerinden bahseder. Mütekaddimînden sayılabilecek diğer filozoflar ise bunların takipçisi konumundadır.²¹ Bu kişiler mûsikî ve astronomi arasında kurulan bağ için kaynak konumundadır. Müellifin daha sonra Eflâtun (ö. MÖ. 347) ismini de zikretmesi ve mûsikî ile gök cisimleri arasında bağ kurması sebebiyle, onu Pythagoras ekolüne yakın kişilerden sayabiliriz.

Daha sonra gelen ve müteahhirîn olarak tasnif edilen filozofların isimleri verilmemekle beraber, bunların Güneş'in merkezde olduğunu ve mûsikînin te'sirinin bu minvalde incelenmesi gerektiğini ifade ettiğini belirtir. Ayrıca müellif kaynak olarak Fârâbî

---

¹⁹ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 8a.

²⁰ *Mecistî* Batlamyus'un astronomi konulu eseridir ve bu eseri ile İslam filozoflarını oldukça etkilemiştir. Fakat risâlede bu isim Batlamyus'un akabinde sanki bir filozof adı gibi yazılmış. Bu sebeple asıl kastedilen kişinin meşhur İslam astronomi âlimi Macritî olabileceği de ihtimaller dâhilindedir. Batlamyus ve eseri *Mecistî* için bkz. Cengiz Aydın, Gülseren Aydın, "Batlamyus", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1992, V, 196-199.

²¹ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 3a.

(ö. 950), İbni Sînâ (ö. 1037), Gıyâseddin Cemşid (ö. 1429) ve Ali Kuşçu (ö. 1474) gibi isimleri de zikreder.²²

Müellif, devrinde Batı dünyasında yapılan çalışmalardan haberdardır. Örneğin; Paris'te Fesini isimli bir ruhbanın 1764 senesinde yaptığı astronomik ölçüm sonucunda diğer gezegenlerin Dünya'nın değil Güneş'in etrafında döndüğünü ispatlandığını ifade eder. Yine Avusturya'da Hâli isminde bir ruhbanın aynı ölçümleri yaptığından bahseder. Bununla beraber müellif güneş sisteminin de başka sistemler içinde deverân ettiğini, aksi halde mevsimlerin meydana gelmeyeceğini ifade eder.²³

İbrahim Edhem Efendi, eser isimlerini vermemekle birlikte diğer edvarları taramış ve müelliflerinin on iki makamı, on iki burca nasıl nispet ettiklerini incelemiştir. Devrinde konuyla irtibatı bulunan diğer mûsikî nazariyatçıları ile de müzakereler yapmıştır.²⁴ Mûsikî nazariyatı, makamlar, şu'beler, diziler ve bunların tasnifi konusunda ise Safiyyüddîn (ö. 1294) ve onun takipçisi olarak Şeyh Mûsikâr²⁵ isminden bahsettiği görülmektedir.²⁶

7. Risâlenin Transkribe Edilmiş Metni²⁷

[1b] Besmele ile idelim feth-i kelâmâtı

Feth olub leb, gûş iden şavt-ı semâvâtı

Ve bihî neste'in bi-hamdihi ve te'âlâ, 'azzeze şânühû hazretleri mükevvenat-ı 'âlemi zühra getürmeden ğarażı, nev'-i beşeri bir idüb ve havâşş-ı hamse-i bâtiniyyeden

²² İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 10a.

²³ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 3b-4a.

²⁴ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 7b.

²⁵ Mûsikî tarihimizde şeyh lakabı öncelikle sistemci okulun kurucusu kabul edilen Safiyyüddin Urmevî'yi daha sonra da Abdülkâdir Merâġi'yi akla getirir. Burada isminin Safiyyüddîn'den sonra zikredilmesi ayrıca eserde Şeyh Mûsikâr'ın makamlara ait kararları ve perdeleri beyan etmesinden bahsetmesi sebebiyle, biz de Şeyh Mûsikâr isminin Merâġi için kullanılmasının yanlış olmayacağını düşünüyoruz. Fakat ismin kullanılmaması sebebiyle kesin bir ifadede de kaçmak gerektir.

²⁶ İbrahim Edhem, *a.g.y.*, v. 8b.

²⁷ Transkribeye ait bazı açıklamalar: Transkribe yaparken okuyamadığımız kelime olmadı fakat emin olamadığımız veya karşılığını bulamadığımız kelimeler için parantez içinde soru işareti (?) vererek okuyucuyu uyararak istedik. Risâlede sayfa veya varak numarası, paragraf ve noktalama işaretleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla bütün bu işaretlemeler bizim tarafımızdan oluşturulmuştur.

cevher-i 'aklı vahşi²⁸ müşteriye ve havâşş-ı hamse-i zâhirîden daği kuvve-i sâmi'a-ı kullarına 'inâyet buyurduğu ancak vahdâniyyetini isbât-ı hayrihi ve şerrihi minallâhi te'âlâyı yed-i kudretinden bilüb cemâl ü celâlınden ictinâb olunub ve fermân-ı Hüdâya muftî' olmağıdır. Zîrâ Hüdâ-yı Mûte'âl Hâlikü'l-leyli ve'n-nehâr hazretleri vücûd-i insânda yed-i kudretiyle vedî'atullâh olan kalb ü cânında süveydâ ki nazargâh-ı Hüdâdır ve vücûd-i insân hakîkatın mecmû'a-ı kübrâdır.

Beyit

[2a] Ey 'arz bilür çarhı bildin mi Ahmede dü çerâğ-ı şems ü kamer,
Ravza-ı Muştafâ'ya ta'zîmân birin ahşâm yağar birin seher

Yâr te'âlâ Hakk celle ve 'azamehü hazretleri semâvâtı ve arâziyi yaratmağı murâd-ı 'aliyyesi te'allük itmesi ancak eşref-i halkillâh ve 'alâ eşref-i cemî'ü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn için bu kârhâne-i 'âlem-i halkillâh benî âdem zühür itmişdir. Ve havâşş-ı hamse-'i bâtıniyyeyi ancak benî âdeme mahşûş kılınmıştır. Sâir maħlûk-i Hüdâ'da cem' olmamıştır. 'Akl ü fikr ü taşavvur ile ve havâşş-'i zâhirîden daği bâsıra ve sâmi'a ile her şey'e gurreyne²⁹ muftâ' olunması erbâb-ı zü'l-'uqûl kayd itmişlerdir ve âyet-i kerîme ile beyân buyurduğuna felek ve seb'a-i seyyâre ve isnâ 'aşere muntıkâtü'l-burûc³⁰ hareketlerini kullarına beyân buyurmuştur. Ve hareket-i seyrleri sebebiyle ağâze-i enînleri bi'l-hâşşa 'ulüvv-i hikmetden bir nebze olduğu aşharu mine's-şemsdir.

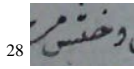
Beyit

Bu tokuz kat felek-i bî-misîl,
Kibriyâşına göre şey-i qalîl.

Neşir

Zîrâ 'ilm-i hikmet deryâ-yı bî-pâyân, olub ancak 'ilm-i hikmetden bir cüz', 'ilm-i nücüm ve 'ilm-i tîb ve 'ilm-i müsîkîdir. [2b] Bu 'ilm-i şelâse birbirinin mahrecidir. Zîrâ hâziq, 'ilm-i müsîkîden ve 'ilm-i nücümdan âşinâ olmadığı halde fenn-i tîbdan bî-behre ve tabâbetden mahâreti olmadığı zâhir ve hüveydâdır. Zîrâ bu 'ilm-i hikmet-i nezâfetden 'ibâret bir ma'nâ olduğu ma'lûm-ı şîğâr ü kibârdır.

Beyit

28

²⁹ Gurre: Parlama, aklık, parlaklık.

³⁰ Müellif burada muntika kelimesinin sonuna fazladan bir lam harfi eklemiştir. Yanlış yazım olduğunu düşünerek bu lam harfini yazmadık.

Ol ʔabībim anınle nazm-ı ʔıb dese nabzı dili
Neylesin dil-i ʔasta-ʔi hicrān cānından beter

Neşir

Zirā ʔabīb, nabızdan āşinā olması mūsikī uşūlüne muʔtaʔdır. Vücūd-i insānda cenāheyn on sekiz sereyān derūnunda ʔareket-ʔi dem-i uşūl ile ve refʔar ile ʔareket ider. Ve'l-ʔaşıl ʔabīb-i ʔāziq, 'ilm-i mūsikīyi ma'lūm deęil ise 'ilel-i nabızdan teşʔis itmesi lā-muʔaldır.

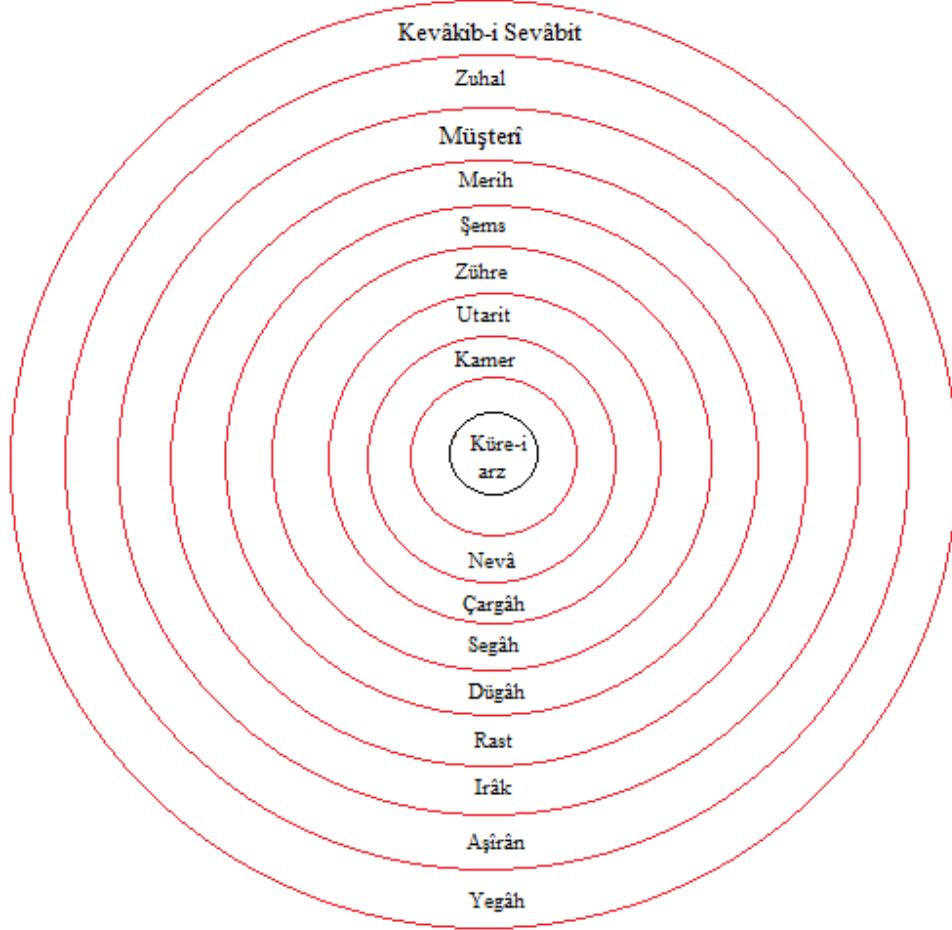
Ve ʔabīb-ʔi ʔāziqın nücūm ile mu'ārefesi lāzım olması şol cihetden iktizā ider ki, vaqt-i ʔālī' sālīm olmaq. Zirā marīza verilen devānın te'siri ancaq anınla müşāhede olunur. ʔabāyi' ve fuşūl-i erbe'ayı ve eyyām-ı ʔāreyi ma'lūm idünüb ve marīzin derece-i ʔālī'ini istihrāc ve ba'dehū devāya 'amel olunursa ʔarībū ʔadde marīza verilen devānın te'siri ve şifā bulacaęı [3a] iznühü Rabbī ile bī-eşbāhdır.

Ve nücūm ile mūsikīnin münāsebeti daēi şu vecihle bulunur ki eflākin ʔareket-i seyri, kevākiblerin ric'at ve istiķāmet ve teşellūs ve terbi' ve muķābele ve maķārına ve vebal (?) ve hūbūʔ ve ʔarāc-ı kevkeb ve ʔamse-ʔi mūteḥayyirenin, neyyirin³¹ ʔareketlerinden ve bā-ḥuşuş, burūc-i işnā 'aşerenin ʔareketleriyle rūy-i 'arзда fuşūlü erbe'a ve burūcāta mensūb kevākib-i seyyārenin on iki burūca on iki maķāma nisbet olunduęu ve ʔaķīķatin daēi beher burūca, seb'a-ʔi seyyāreden bir kevkeb şāhibidir deyu ḥukemā-i mūteķaddimīn ve aşḥāb-ı ḥesāb-ı ruķūmun, ʔavānīn-i hendese ile ʔareket-i eflāke muḥḥālī' olub her kevkebe bir maķām ķayd itmişlerdir. Ve devirleri sebebiyle ʔareketlerinden birer aęāze żuhūr ider deyu erbāb-ı zū'l-'ukūl zāhib olmuşlardır.

Ḥukemā-i mūteķaddimīnden Baḥlamyus ve Mecistī ve Fisāęoras-ı Yunānī ve ğayruhūm ittifāķı üzre kūrre-i eflāki bu vecihle resm idüb eşķālī ķayd iderler. Ve eflākin ʔareketinden ve ecrāmına maḥşuş aęāze ve enīnleri żuhūr ider bir ḥālet olduęu bi-ķavli ḥūkmü üzre [3b] eşķālī ķayd itmişler. Ve mūteķaddimīn ķavli üzre olan eşķālī beyān için bu maḥalle resm olunmuşdur.

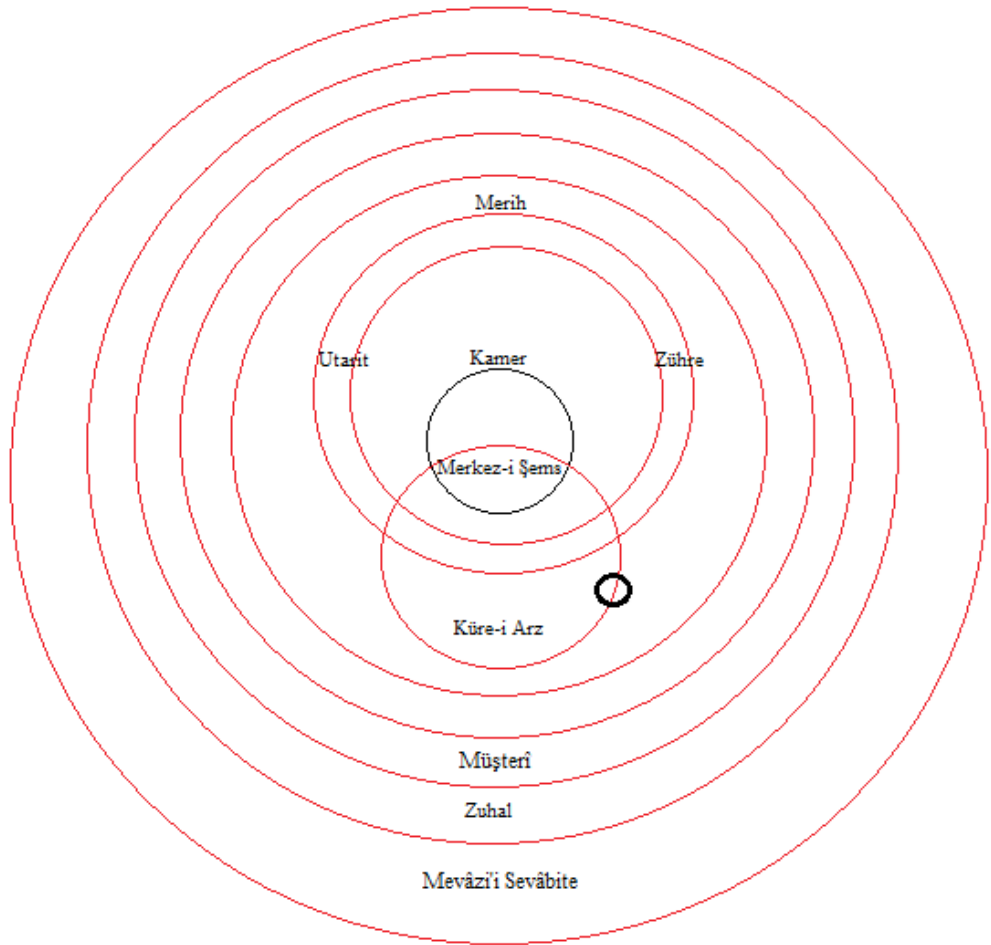
³¹ Neyyir: Güneş

Velâkin feylesofân-ı müteahhîrînin kavilleri bu eşkâlin hilâfı olub şems kâim olub, küre-i 'arza hareketi isbât idüb, ol vechile zan idüb hesablarını taḥbîḳ-i küre-i 'arzi hareket ider deyu zâhib olmuşlardır ve raşd-ı cedîd ki, milâd-ı 'İsânın ya'ni bin yedi yüz altmış dört senesi tarihinde memleket-i Frenc'de Paris nâm şehirde Fesini nâm ruhbân raşad idüb evzâ'-ı felekin keyfiyetin bi-takrîb müşâhede idüb [4a] Nemçe³² devletinde Hâli nâm ruhbân dahî ziçlerinde küre-'i eflâkin hareketini müteḳaddimîn hilâfı üzre zan itmişlerdir.

³² Avusturya

Şemsi kâim idüb hareket küre-'i 'arzdadır deyü ziclerinde zabt itmişlerdür. Hâkîkatini Allah Te'âlâ'dan gayri kimse bilmez. Zîrâ 'arзда hareket olub şems kâim olsa daği sâir kevkebler müselleli hareket itse derûnunda olmaz hasebiyle vâkıf olmak emr-i muhâldir. Zîrâ hareket 'âmme iledir. Şol kadar farkı olur ki meyli cihetiyle fuşûl-i erbe'a müdahhîl olur zanneylemişlerdir. Ve müteahhîrîn kavli üzre eşkâli bu vechile resm iderler. Kevâkiblerin ric'at ve istiķâmet

eşkālî t̄ā'ife-i Efrenc bu vecihle resm iderler. Şemsi merkez idüb [4b] kevkeblerin hareketlerini ve küre-'i 'arza hareket ider zan eylemişlerdir. Ve eflâkin hareketlerinden ağâze ve enînleri olduğu müteakaddimînin ve müteahhîrînin ittifâkı birdir.

Қıт'а

Nedir ey çerh-i eşrâr-ı azîz eşrâkı hor itmek

Hilâf ehlin serfirâz, ehl-i sıdkı hâk-sâr itmek.

Nedir kılmak muqaddem şâdıqından kâribîn saçın?

Nücûmun naşısını sa'dinden a'lâ 'itibâr itmek.

Neşir

Zîrâ bu huşûştâ eflâkin hareketinde Şems kâim olduğu halde müteakaddimîn ve müteahhîrînin kavilleri birbirinin hilâfidir. Lâkin seb'a-i tabakât-ı semāvâtta müttefik olub, ağâze ve enînleri ecrâmına mahşûş zuhûr ider bir hâlet olduğu bi-iştibâhdır. Ve'l-hâşıl bu 'ilm-i müsikî daği 'ilm-i hikmetten bir cüz'dür.

Ve 'ilm-i müsikîde mahâret-i tâmları olan müsikîşinâs-ı hoş-avâz ü perdedar-ı sâz olan zât-ı âlî-kadrlar her biri naqd-i 'ömrün müsikîye şarf idüb mahâret-i tâm hâşıl eyledikde ki, bir ağâze yâhut sâz-ı enînden zuhûr iden nağme ve hille-i ulâda³³ sem'ine vaşıl olduğu hînde gerek [5a] maqam müsemmî ve gerek mürekkebin ağâze ile edâ olunan şu'be olsun kanğı perdeden tevellüd ittiğin ve kanğı perdeleri seyr idüb ve deverân-ı seb'adan kanğı maqâmın perdesinde qarâr ü ârâm itmiş ise bir maqâm ad idüb, müsemmasıyla gerek lügat-ı 'Arabî ve gerek lîsân-ı Fârisî ve Türkî edvârlarında kayd olmuştur.

Müsikîşinâs olan ehl-i irfânın ma'lumlarıdır. Lâkin ba'zı edvârlarda her biri kendi kavilleriyle bir şeye zâhib olub maqâmât-ı müsikîyi, kevâkibe nisbeti olanı anâşir ile ve burc ile nisbeti olanı tabâbi' ile ta'bîr itmeyin maqâm ad olunan şu'be ve yek ağâze terkîbden zan olunur. Gerçi 'ilm-i müsikî ma'lûmları olduğu bî-şüphedir. Velâkin 'ilm-i cüz'iyâtın bu bâbda medhâli lâzım olduğu erbâbının ma'lûm-ı gevher-bârlarıdır.

Zîrâ bir kevkeb zıddı olan kevkebe mükârin olduğu halde esâsen rû-yî 'arzda daği zâhir olur deyü meşhûrdur ve onun emsâli gibidir. Maqâmât-ı müsikî daği zıddı [5b] olan perdeye mükârin olursa gerek ağâzede ve gerek nağme-i sâzda üstâda şiklet ve sâmi'îne daği ne vechile teklif-i mâ-lâ-yuqağ olduğu bî-iştibâhdır. Bâ-huşûş usûlden daği bî-behre olursa katı müşkil olur. Şakâsı değil belki şikleti olur.

33 وحده اولاده

Ve bā-ḥuşuş on iki maḳāmı, on iki sâ'at-i 'avâmîyeye nisbet idüb, ol sâ'ati Zühre ve yâhut Ḳamere veyâ Zuḥal'e mensûbdur deyü sâ'at-i 'avâmîye ile ihtiyârât-ı evḳât idünüb ve kevkebâta mensûb olan maḳâmdır deyü zan iderler. Ve te'sîr müşâhede olunmak mülâhazasıyla nağme ve pişrev geçerler. Ḥatâ-yı fâhiş olur, şafâsı olmadığından gayri derûnunda müzmer olan 'arızî küdürâti zühûra getirmeden gayri belki derûnunda inşirâhı daḫi bi'l-küllîye ref' idüb mağmûm olmasına sebep olur.

Zîrâ feleğın devrinde devâm olmayub leyl ü nehârı müsâvî olmadığı cümlelerin ma'lûmudur. Ve biz daḫi bundan iḳtizâ ider ki seb'a-ı seyyârenin ric'ati [6a] ve istiḳâmetleri sebebiyle olduğu için sâ'at-i 'avâmîye ile ihtiyârât idüb, 'amel olduğu şürette te'sîr olmayacağı zâhirdir.

Meşhurdur ki Fa'râbî, Hüseyin Bayḳara'nın meclisinde ḥâzır olan ihvânı bî-ḥuş idüb ḳadlerin kemâna döndürdüğü meşhûr-i âfâktır.³⁴ Ancak Fa'râbî'nin 'ilm-i nücum ile

³⁴ Bu hikâye İbn Hallikân'ın *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zemân* isimli eserinde geçmektedir. İbn Hallikân şöyle hikâye ediyor: "Bazı mecmualarda şöyle gördüm: Ebû Nasr, Seyfî'd-devlenin huzurunda fazilet ve marifet ehlinin bulunduğu çok kalabalık bir meclise, her zaman olduğu gibi Türk kıyafetleri ile girdi. Seyfî'd-devle ona: "Otur." dedi. O da: "Buraya mı yoksa oraya mı?" dedi. Seyfî'd-devle buraya deyince kalabalığı yara yara, Seyfî'd-devlenin yanına kadar geldi. O kadar kalabalıktı ki, ilerledikçe Seyfî'd-devleyi sıkıştırdı ve yerinden çıkardı. Orada Seyfî'd-devlenin adamlarının başı vardı. Soluna doğru dönerek, çok az kişinin anlayabileceği bir lisan şekli ile: "Bu şeyh ne edepsiz biridir? Ben buranın sorumlusuyum. O burayı (saygısızlık ederek) ihlal ediyor." dedi. Ebû Nasr da ona aynı lisan şekli ile: "Ey emir! Sabırlı ol! Her iş olacağına varır." dedi. Seyfî'd-devle buna şaşırdı ve: "Bu dilde iyi misin?" dedi. O da: "Evet, yetmiş lisândan daha iyi bilirim." dedi. Sonra oradaki mecliste bulunan ulema ile her sanattan konuşmaya başladı. Aşağıdan yukarıdan konuşuyordu ki, (bilgisinden dolayı) hepsi dilsiz gibi ona bakmaya başladı. Mecliste ondan başka konuşan kalmadı. Bir süre sonra konuştuklarını yazmaya başladılar. Seyfî'd-devle diğerlerini uzaklaştırdı ve: "Bir şey yeyip içer misin?" diye sordu. O da: "Hayır." deyince: "Bir şeyler dinler misin?" dedi. O da: "Evet." deyince, Seyfî'd-devle yanındakilere emretti ve müzik çalgılarının her çeşidinin sanatına mahir olanlar huzura toplandı. Onların hepsi de sanatında kusurlu idi. Birisi, ona (Fârâbî'ye): "Hatalı mıyız?" diye sorunca, ona: "Evet." dedi. Bunun üzerine Seyfî'd-devle şöyle dedi: "Bu sanatta daha güzelini bilir misin? O da: "Evet." dedikten sonra çantasını açarak bir şeyler çıkardı ve onu kurup tertip ettikten sonra çalmaya başladı. Mecliste bulunanlar gülmeye başladılar ve bir süre sonra onu değiştirerek başka bir şekilde tertip etti ve yeniden çaldı. Bu sefer de meclistekiler ağlamaya başladılar. Sonra onu bir kez daha değiştirerek tertip etti ve çalmaya başladı. Mecliste bulunanların hepsi de uyudular. Böylece onları uyur halde bırakarak oradan ayrıldı." bk. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-*

ve 'ilm-i tıbda dađı mahāret-i tāmı olduđundan hūzūr-i meclis-i Baykara'ya duđūlünden muqaddem 'amāl-i nūcūm ile vaqt-i ihtiyārātı mazbūt idūb ve meclise duđūlünde hāzırın olan ihvānın sīmālarından tabāveti sebebiyle tabāyi'lerini dađı hārice çıkarıb ve ba'dehū meclise muvāfık nağme-i sāza 'amel itmiş idi. Onun için te'siri bu rütbe vāki'i olmuştur. Yoksa edvārlarda muqayyed olan sā'at ile ihtiyārāt-ı 'amel olunduđu sürette 'abesle iştiğāl olur.

Evvelâ raqam taqvīminden, ol günün nişfi'n-nehārı ma'hūz idūb, ve ba'dehū vaqt-i tāli'i ma'lūm idūnūb ve eflākin hāletini şorup zebercedden tesviye-i tāli'i istihrāc ve seb'a-ı seyyārenin buldukları buyūt-i isnā 'aşereden kaŋgi [6b] beytte bulunmuş ise ve beyt-i tāli'i şāhibi zıttı olan kevkebden biri midir? Ve mīzācı ma'lūmları olmađı dađı şurūttandır. Ve Rabbū'l-yevm ve Hudāvende sā'at ve sā'at-i ma'cūbiyye ile 'amel olduđu halde elbette te'siri olacađı bī-iştibāhdır.

Hükemā-yı mütekkaddimīn-i feylosofān on iki maqāmı, burūc-i isnā 'aşere üzere nisbet idūb burūcātı ve şavtın maqāmātını bir cedvele vaz' idūb onunla 'amel iderler. Zīrā tesviye-i buyūt-i isnā 'aşereden murād; hamse-i mütehayyirīnin neyyireynin buldukları maħalli ma'lūm olmađı şartındandır. Vaqt-i tāli'de ufq-i şarqdan kaŋgi burūcu tūlū' itmiş ve tāli'de bulunan burūcun şāhibi ya'ni kevkebi kaŋgi burūcda bulunmuşdur. Zīrā seb'a-ı seyyārenin hareket-i devri, burūcātın devri ve hareketine kıyās olmayub ve seyirleri hilāf-ı tevālī üzredir.

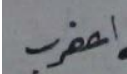
Vaqt-i tāli'de bulunan kevkeb kendi beytinde bulunmuş ise ve muqābilinde veyā terbī'inde zıttı olan kevkebden biri ise mensūbāt-ı maqāmātın ya'ni ađāzenin te'siri müşāhade olunur. Velākin [7a] dikkat ve a'māl-i keşireye muhtāc bir ma'nā olduđu erbābının ma'lūmudur.

Hāķīr mütercim 'ilm-i müsikīnin ya'ni ađāzenin te'siri ancak sā'at-i ma'cūbiye ile ihtiyārāt olunur ise belki mümkün olabilir. Zīrā tūlū' ve ğurūb ile isti'māl olunan sā'ate i'tibār itmeyüb ancak sā'at-i fazlū'd-dāire ile 'amel olunduđu halde te'siri vāki' olur zan iderim. Zīrā tūlū' ve ğurūb ile isti'māl olunan sā'atte te'sir olur. Mūlāhaza olunursa 'abesle iştiğāl bir ma'nādır. Zīrā leyl ü nehār müsāvī olmadıđı ađharu mine'ş-Şemstir. Ancak nişfü'n-nehār-ı hāķīķī ya'nī qable'z-zevāl ve ba'de'z-zevāl sā'at-i fazlū'd-dāire ile ve burūcātın eyyāmı ile ve yāhut şuhūr-i devāmiye ihtiyārāt-ı sıhħate istikrāb³⁵ olur.

Hāķīr mütercim vaqt-i ihtiyārāt hāķķında bir cedvel vaz' olunub ve cedvel-i mersūme ile 'amel olunduđu halde belki şadā-yı hoş nağme vū sāzda sāmī'ine te'sir ider

---

Zemān (Tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Mūraşī), Dāru İhyāe't-Terāse'l-Arabī, Beyrut 1997, III, 80.

35

zan olunur deyü daği taqrībendir. Velâkin kâide tahtındadır. İnşâallahü Te'âlâ [7b] cedvel-i mezkûr aşâğıda beyân olunur.

Ve sebab-i edvâra bu 'abd-i kemterî İbrâhîm Edhemî hâķîr ve ķalfilü'l-bıdâ'a ba'zı mûsikîşinâs ile 'ilm-i mûsikîde mahâret-i tâmları olan ehl-i 'irfân ile tarîķ-i şeddin³⁶ müzâkeresi olunur iken zamânımızın ferîdi ser-nâyî-i Yeniķapı 'Abdullah Efendi bu 'ilm-i mûsikîde üstâdım olub bu dâ'îlerine hitâb idüb buyurdular ki evzâ'-ı feleke taṭbîķ iderek bir edvâr-ı cedîde derç olunsa mevâzi'leri isbât iderek münâsib olurdu deyü buyurduklarından nuṭukları nüfûz bulması için tertîb-i edvâra şurû' olunub ve ismi ve nâmını **Netâyic-i Mûsikâr**³⁷ ismiyle müsemmâ kılnmıştır. Hürdebîn-kâr ve dürbîn-enzâr³⁸ olan hoş aġâz ve perdedâr-ı sâzdan niyâz olunur ki derûn-i edvârda ta'rîf-i perde ve naġamda kuşûr ve kûsûrun dâmen-i setr ile mestûr ve tenâķûsun tasyîḥ buyurub kenarına sutûr buyralar.

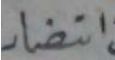
Zîrâ hâķîrin 'ilm-i mûsikî ile bu rûtbe mahâretim olmadıġı ma'lûm. Bâ-ḥuşûş mûsikînin şâh-râhî ma'lûmu olmasıyla fenn-i mûsikî ve rûtbeye³⁹ vâķıf olunmaz ve tarîķ-i şeddi ve şeddinin şeddini hârice çıkarmadıkça vâķıf olmak emr-i muhâl ķabilindedir.

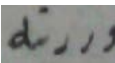
[8a] Zîrâ bu 'ilm-i mûsikî nezâfetle kesb olunur bir ma'nâdır. Bâ'zı mûsikîşinâs tarîķ-i şedde vâķıf olduġlarından icrâ ile gizli naġme'i bî-tekellûf münâsebetiyle ve tarîķ-i şeddi ma'lûmları olduġundan eyledikleri naġme'i mûsikîye revnaķ verdikleri ancak tarîķ-i şeddi ve şeddin şeddine muṭṭali' olmalarından iķtizâ ider.

Zîrâ bu 'ilm-i mûsikî, evveli sa'y ile kesb olunur. Ve ba'dehû 'indî ḥâşıl olur ba'zılara. Zîrâ ba'zıları ancak istinbâtlarından ne ki ma'ḥûz itmîşler ise ol rûtbe edâ-yı naġmeye ķâdirdirler. Zîrâ yalnız 'amelîyesin bilûb ve 'ilmîyesiyle münâsebetleri olmadıġı ecilden gerçi icra-yı naġme iderler. Velâkin aġâze-i mûsikînin sebab-i aşlı ne idıġı ma'lûmları olmadıġı ecilindedir. Tarîķ-i şeddinin sırrına muṭṭali' olmuş ba'zı mûsikîşinâs

³⁶ Tarîķ-i Şed tabiri, Hâşim Bey'in *Edvâr*'ında da geçmektedir. Bir makam dizisinin, uygun bir perde üzerinde icra edilebilmesi anlamında kullanılır. Örneġin Rast'ı Çârgâh üzerinde icra etmek gibi. Bkz. Ahmet Gürsel Tırışkan, *Hâşim Bey'in Edvârı*, İTÜ SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. 63-64.

³⁷ Mûsikâr kelimesi řu anlamlara gelmektedir: Mizmar türü bir düdük, kaval; Dervişlere özgü bir saz; Rüzgar estikçe gagasındaki deliklerden deġişik sesler çıkan ve mûsikî sözünün buradan türediġine inanılan bir tür mitolojik kuş; anonim bir makamın ismi. İsmail Parlâtır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüġü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, Mûsikâr maddesi, s. 1138.

38

39

olan zât-ı âlî-ğadr eyledikleri nağme-i perde icrâ ile edinmeleri sebebiyle fenn-i mûsikîde üstâd ıtlâk olunur.

Merhûm Aşk Molla ‘Ömer Efendi⁴⁰ ‘ilm-i mûsikînin ‘ilmini ve ‘amelin dağî vukûf-ı tâmmi hâsıl itmiş idi. ‘Ömer Efendi’den ba‘zı ihvân, Dervîş ‘Abdullah’ı su‘âl eylemişler ki: fenn-i mûsikîde ne mi‘yârda bilürsün deyû. Cevâb buyurmuşlar ki, Dervîş ‘Abdullah, fenn-i mûsikînin ‘amelîyesinde şol rütbe [8b] mûsikîye intisâbı vardır ki tarîk-i şeddi şâh-râh müselseli geşt ü güzâr idüb pîç-ender-pîç nağme iderek yine şâhı bulur. Ve tavır kendüye maşşûş ve taqlîd kabûl itmez. Merhûm Nâib-zâde Efendi’yi taqlîd itmediği gibi bu dağî tavrında yegânedir.

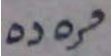
Vâkı‘ü’l-hâldir gerçi fî zamâninâ üstâd-ı kül çoktur. Velâkin ağâze ü enîn mûsikînin menşeinden su‘âl olursa bir dürlü cevâba kudretleri olmayub ancak edâ-yi nağme üstâdlarından ne ki ma‘hûz itmişler ise gerek sâzda ve gerek ağâze ile icrâ iderler. Ve mağâmâta ve şu‘übâta bu isimler tesmiyesine sebepleri ne olduğu yakîn hâşıl idememişlerdir.

Ve lafz-ı mağâm ancak medâr-ı kevâkîbdir. Ya‘ni kevkebin mevzi‘idir. Ve mûsikî ‘ulemâ-yı mîşra kibar-ı evliyâ‘ullâhdan ‘Abdülmü‘min Şafiyüddîn’in meridlerinden⁴¹ Şeyh Mûsikâr nâmında bir zâtın ismidir ve mûsikâr mağâmı nevâya dağî ıtlâk olunur.⁴² Ve Şeyh Mûsikâr şu‘übâta muţtalî‘ olub bir mağâmın perdesinden bed‘-i muğâbele-i perde âhîr mağâm perdesinde karar itmeyin yâhud bir mağâm dağî bi‘l-münâsebe izâfe ile bir şu‘be zühûra getirdiğinden ‘ilm-i mûsikîye ‘alem olmuştur.

Bu sebeple ‘ilm-i mûsikî deyû tesmiyeye sebep olmuştur. Yoksa bu ‘ilm-i mûsikî [9a] ya‘ni ağâze, ‘ilm-i hikmetendir ve mu‘cize-i peygamberîdir. Ve hekim Hermes ki hâzreti İdrîs ‘aleyhi’s-selâm’dır. Ve hoş ağâze Hâzreti Dâvud aleyhi’s-selâmdan zühûr itmişdir ve âyet-i kerîme ile müsbittir. Ve hükemâdan Baţlamyuz ve Eflâţûn ve Fîsâğorâs-i Yunânî berâhîn-i hendese hâlât-i eflâkin sırlarını hârice çıkarıb felek-i atlası ya‘ni kevâkib-i sevâbitenin mevzi‘ini mağâmı yegâha nisbet idüb ve bu siyâkı tertîb itmişlerdir. Ve müteahhîr dağî onlara tâbî‘ olub bu vechiledir deyû ittifak iderler.

Fî zamânina mûsikîşinâs ve hoş-ağâz ve perde-dâr-ı sâz olan zât-i ‘âlî-ğadrler gerçi imtizâc-ı nağamâtı bulub ve edâsına kâdirdirler. Velâkin nağme-i mûsikînin madde-i

⁴⁰ Ak Molla Ömer Efendi, Çemşir Hafız Salih Efendi’nin (ö. 1821) de hocasıdır. Bkz. Muhittin Serin, “Sâlih Efendi, Çemşir Hâfız”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2009, c. 36, s. 38.

⁴¹

⁴² Müellif kaynaklarda ismi bilinen ama unutulmuş bu makamın, Nevâ makamı olduğunu ifade ediyor.

aşlısi neden neş'et iddiğin yakın hâşıl edemeyüb ve hey'et-i feleke münâsebetleri olmadığı ecilden mürekkebin olan şu'beyi maķâm ad idüb, ve maķâmâtı ya'nî eflâkde mevzi'i işbât olunmuş deverât-ı seb'a ismiyle müsemmâ olan maķâmâtı ve dört müşâbî ağâze ile on iki maķâm kayd itmişlerdir. Yedisi [9b] kevâkib-i seb'a-i seyyâreye mensüb ve dördü anâşır-ı erbe'aya nisbet ve biri dahî kevâkib-i sâvite menüdtür.

Ve bu kavlı üzre on iki maķâmı, burüc-i isnâ 'aşere üzre nisbet iderler. Müteķaddimîn ve müteahhîrînin ittifâkı müttefekun 'aleyh derler. Kevâkibât ve burücât ve anâşır ve tabâyi'ât ve ağâze ve maķâmâtı işbu cedvel derünuna işârât olunub ve deverât-ı seb'a, perde-i nevâya gelince ümmehât-ı müşikî tesmiye olunup ve maķâm-ı yegâh dahî âbâ ve ümmühât ve burücât-ı mensübât büyüt-i kevâkib işârât olmuştur.

Burücât	Maķâmât	Kevâkibât	Tabâyi'ât ⁴³
Hamel	Yegâh	Şâbite	
Sevr	'Aşîrân	Zuhal	
Cevzâ	'Irâķ	Müşterî	
Sertân	Rast	Merih	
Esed	Dügâh	Şems	
Sünbüle	Segâh	Zühre	
Mîzân	Çehârgâr (Çârgâh)	'Utarid	
'Âķreb	Nevâ	ķamer	
ķūs	Hüseynî	Zuhal	
Cedî	Evç	Müşterî	
Delv	Gerdâniye	Merih	
Hüt	Muħayyer	Şems	

[10a] Ve keyfiyet-i şadâ âhengin sebep-i 'âsliyesi işbu şüret-i pâķda olan dâirelerde bi-ķavlı-i berâhîn-i hendese ile feyleşofân Baţlamüs-i râşîd ve Macişî ve Ebû 'Alî Sînâ ve ĥakîm Kūşyâr ve fâzıl 'allâme ziycü'l-ġanî râşîdî Ğiyâseddîn raħimehullâh ve ona tâbi' Şeyħ 'Abdülmü'min ve Şeyħ Müşikâr ve Fa'râbî ve ġayruhüm ittifâkı üzre on iki

⁴³ Risâledeki bu tabloda tabiatlar bölümü boş bırakılmıştır. Burada bulunması gereken tabiatlar *Keşfü'l-Hümûm*'a göre şöyledir: Hamel, serv ve cevzânın tabiatı kan, sertân, esed ve sünbülenin tabiatı safrâ', mîzân akrep ve kūsun tabiatı sevdâ', cedî, delv ve hütun tabiatı da balgamdır. Tıraşcı, a.g.e., s. 128.

mağâm ta'yîn eyleyüb haķîr dahî bu zıkr olunan on iki ağâze bi-ķavl-i hendese üzre taṭbîķ iderek 'amele şurû' eyleyib ve şadâ-yı **Yegâh'dan** ya'nî mağâm-ı Yegâh ad olunan perdeden **Muhayyer** perdesine gelince merâtibiyle birbirinin zaḥrından zuhûr iden ağâzeleri fevķât ba'de fevķayn mersûm olunub.

Perde-şinâs ve hoş-ağâz olan ehl-i 'irfâna mûsikî perdelerini ve keyfiyet-i şadâ ve âhengi ve ağâzenin keyfiyet-i şuret-nümâ olmak için nuşûr-i ḥayâlât ile taṭbîķ-i hendese olunub ve eşķâl ķayd olunmuştur.

Beyit

Dime devr etmedi maķşûdum üzre felek

Sen çıkma dâireden üstene uğrar da terk

8. Sonuç

Bu çalışmamız ile *Netâyic-i Mûsikâr* isimli risâleyi gün yüzüne çıkarmış olduk. Çünkü öncesinde bu eser hakkında bir malumatımız yoktu. Bunun sebebi; risâlenin bulunduğu kütüphanede yanlış kaydedilmesidir. Zirâ kayıtlara eriştiğimizde "İsmail Saib Efendi'nin Mûsikî Risâlesi" olarak teslim aldık ve çalışmaya başladık. Ancak eserin transkribesini yaparken asıl müellifin, İbrahim Edhem Efendi olduğunu ve eser isminin de *Netâyic-i Mûsikâr* olduğunu anlayabildik.

Diğer bir husus; bir tarih kaydı bulunmayan eseri incelediğimizde, içindeki isimlerden yararlanarak yazıldığı devrin XVIII. yüzyıl olduğuna karar verdik. Hatta daha açık bir tarih kullanmak gerekirse bu yüzyılın son çeyreğini düşünebiliriz. Çünkü müellif 1764 senesinde Fransa'da yapılan astronomi çalışmalarından söz ediyor. Bu tarihten önce eser kaleme alınmış olamaz. İsmi zikrettiği şahıslardan, Derviş Abdullah 1777-1780 yıllarında hayattadır ve Ak Molla Ömer Efendi 1777'de vefat etmiştir.

Eserin temel konusu; mütekaddimîn filozofların eserlerinde ifade ettiği Dünya'nın merkezde bulunduğu felek dairesinin yanlışlığını ortaya koymak ve Güneş'in merkeze alındığı yeni bir felek dairesi vermektir. Bu manada eserin en orijinal tarafının bu olduğunu düşünüyoruz. Zira önceki edvarlarda bulunmayan bu bilgi, devrin imkânı ölçüsünde felek dairesinin güncellenmiş hali sayılır. Diğer bir husus; mûsikî ile tedavi konusudur. Tedavi sırasında hekimler, felek dairesini uygulamak için gezegenlerin doğuşunu değil, tepe noktasında bulunduğu zamanı tercih etmelidir.

Risâlede perde isimleri Yegâh'dan başlayıp şu sıra ile verilmektedir: Yegâh, Aşîrân, Irak, Rast, Dügâh, Segâh, Çârgâh, Nevâ, Hüseyinî, Evç, Gerdâniye, Muhayyer. Dolayısıyla temel olarak günümüzdeki gibi Çârgâh değil, Rast dizisi kabul edilmektedir. Müellif Yegâh perdesini makamların anası, Yegâh makamını ise hem anası hem de babası olarak ifade etmektedir.

Bir diğer önemli nokta ise Mûsikâr makamı hakkında müellifin verdiği bilgidir. Sözlüklerimizde bir makam ismi olarak verilse de içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu makam risâlede, Nevâ makamının bir diğer ismi olarak ifade edilir.

Son olarak müellif hakkında şunu ifade etmeliyiz ki; kendisinden önce yazılmış edvârlar ve mûsikî nazariyatı hakkında bilgi sahibidir. Ayrıca risâlede, perde, şû'be, ve makamları bizzat kendisinin de icra ettiğini ifade etmesi sebebiyle sadece nazarı değil amelî bilgisinin de bulunduğunu da söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Hüseyin, “İlimler Tasnifinde Mûsikînin Yeri”, *İstem*, Konya 2005, sa. 5, s. 191-201.
- Arslan, Fazlı, “Ahmet el-Müsellem el-Mevsilî ve *ed-Dürrü'n-Nâkî İlmi'l-Musika* Adlı Eseri”, *AÜİFD*, Ankara 2007, sa. II, s. 101-115.
- Aydın, Cengiz, Aydın, Gülseren “Batlamyus”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, Ankara 1992, V, 196-199.
- Can, Halil, “Edhem Efendiler”, *Mûsikî Mecmuası*, İstanbul 1969, sa. 243, s. 4-8.
- Defter-i Dervişân* (Haz. Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi, İstanbul 2009.
- .Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zemân* (Tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Mürâşî), Dâru İhyâe't-Terâse'l-Arabî, Beyrut 1997, c. III.
- Erguner, Süleyman, “XVIII. Yüzyılda Mûsikîmiz, Ney ve Neyzenler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, X, 691-706.
- İbrahim Edhem, *Netâyic-i Mûsikâr*, Tarihsiz Yazma, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saib Efendi Yazmalar Bölümü Nu. 1513-İs.I.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.
- Serin, Muhittin, “Sâlih Efendi, Çemşir Hâfız”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2009, c. 36, s. 38.

- Tıraşcı, Mehmet, *Kitâbü Keşfü'l-Hümûm ve'l-Kürab fî Şerhi Âleti't-Tarab İsimli Anonim Mûsikî Eseri (Edisyon Kritik ve İnceleme)*, MÜSBE Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Tırışkan, Ahmet Gürsel, *Hâşim Bey'in Edvârı*, İTÜ SBE Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- Tura, Yalçın, *Tedkik ü Tahkik Nâsır Abdülbâkî Dede*, Pan Yayınları, İstanbul 2006.
- Uygun, Mehmet Nuri, *Safîyyüddîn Abdülmü'min Urnevî ve Kitâbü'l-Edvârı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999.